

РЕЦЕНЗІЇ

С.А.Копилов

Проблеми історії слов'янських народів в історичній думці України (остання третина XVII – початок XX ст.). – Кам'янець-Подільський, 2005. – 463 с.

Український народ належить до сім'ї слов'янських народів, і природно, що ця істина вкорінилася в його історичній свідомості. Здавна українці глибоко цікавилися минулим та культурними надбаннями своїх сусідів, прагнули їх пізнати, розвивати взаємні зв'язки. Відтак існували й міцні слов'янознавчі традиції у вітчизняній історіографії, починаючи ще від св. Нестора-літописця, які в XIX – на початку XX ст. здобули світове визнання. Однак донедавна цей значний культурний пласт заносився переважно на рахунок російської історіографії. Не було серйозних спроб комплексно проаналізувати весь доробок українських істориків-славистів, виявити характерні для них спільні риси й особливості, оцінки минулого південних та західних слов'ян. Ясна річ, що головною перешкодою для наукових розробок у цій галузі був підколоніальний стан вітчизняної історіографії. Але після відродження незалежної Української держави 1991 р. настали принципові зміни, і одним із свідчень цього є поява даної монографії.

У вступі до своєї праці С.А.Копилов звернув увагу на актуальність обраної ним наукової проблематики, уважно простежив внесок попередників, які зосереджували увагу переважно на персоналіях, на окремих проблемах слов'янської історії, подав чіткі пояснення щодо вживаної термінології, насамперед в окресленні термінів “слов'янознавство” й “славістика”, охарактеризував коло використаних архівних джерел. Ознайомлення з цією

частиною монографії й навіть побіжний перегляд імен та праць істориків, доробок яких аналізується дослідником, показує, що ним опрацьовано без перебільшення гігантський матеріал, і вже це одне свідчить про його книгу з дуже позитивного боку.

Перший розділ монографії (“Рецепція слов’янського світу в історичній думці останньої третини XVII – XVIII ст.”) є багато в чому новаторським. Саме тут автор висвітлив не тільки значне зацікавлення українських літописців історією слов’ян, а й потужний вплив на них творів провідних зарубіжних хроністів, у першу чергу польських (М.Бельський, М.Кромер, М.Стрийковський, А.Гваньїні, С.Твардовський). Він пропонує слушну періодизацію даного відрізка часу в розвитку історичної думки, визначає характерні особливості кожного з його етапів. С.А.Копилов зупинився на найпопулярніших сюжетах, які приваблювали в зарубіжних історичних творах вітчизняних літописців, пояснив причини такого зацікавлення. Це стосується насамперед розповідей про походження слов’ян, виведення їхньої генеалогії від біблейських персонажів, тлумачення термінів “Русь”, “Україна”, “козаки” й ін., підкреслення як спільних моментів у слов’янській історії, так і виразне відмежування русинів-українців від “ляхів”, з одного боку, та московитів, – з іншого. Автор сприйняв важливе положення сучасної вітчизняної історіографії про Визвольну війну українського народу 1648–1658 рр. як каталізатор національної свідомості й розвинув його, указав на причини особливого зацікавлення вітчизняних інтелектуалів слов’янським світом у той період, проаналізував особливості висвітлення історії поляків, чехів, болгар тощо провідними українськими дослідниками (Ф.Софонович, П.Кохановський, Я.Бінвільський, анонімний автор хронографа, козацькі літописці, Ф.Прокопович), відзначив їхні наукові заслуги. Так, зазначено, що Ф.Софонович уперше у вітчизняній історіографії подав цілісний виклад подій історії Польщі (від легендарних часів до 1670-х рр.). Дослідник звернув увагу і на постаті, котрі досі були призабутими як славісти (у першу чергу св. Димитрій Ростовський (Туптало), київські митрополити Варлаам Ясинський і Йосафат Кроковський). Коли ж автор переходить до вивчення спадщини козацьких літописців, то слушно вказує на їхнє прагнення до протидії колоніальному наступу Росії на Україну, що виявилось в підкресленні особливого походження українців, наголошенні на блискучих перемогах козаків. Автор має рацію, коли підкреслює видатну роль у розвитку історичної думки слов’янських народів викладачів Києво-Могилянської академії. Варто було б поставити тут крапку над “і”, відзначивши роль цього закладу як **першого** наукового центру дослідження слов’янської історії не тільки в Україні, а й Росії, Білорусі та Молдові. Результати дослідження С.А.Копилова переконливо свідчать, що ще до останньої чверті XVIII ст. в Україні й, у першу чергу, у стінах академії було створено міцний ґрунт для розвитку вітчизняної славістики як науки, а першими українськими її представниками – вченими в сучасному розумінні цього слова – були М.Бантиш-Каменський і Я.Маркович.

У другому розділі (“Формування основних напрямків досліджень минулого слов’янських народів в історіографії епохи національного відродження”) історик велику увагу приділив народженню й розвитку центрів вивчення славістики в перших українських університетах XIX ст., слушно пов’язав посилення інтересу до неї із зовнішньополітичними успіхами Російської імперії та посиленням безпосередніх контактів вітчизняних учених із провідними європейськими, поїздками за кордон науковців з України. У полі зору С.А.Копилова знаходяться такі видатні постаті, як Д.Бантиш-Каменський, Й.Бодянский, Д.Зубрицький, М.Костомаров, П.Куліш, М.Максимович, які слушно розглядаються в контексті розвитку вітчизняної історіографії, а деякі заслужено повернені в її лоно, як-от І.Срезневський або Ю.Венелін (Гуца). Важливо, що автор не обмежився класичними університетськими центрами. Особливу увагу він приділив Київській духовній академії (спадкоємиці “Могилянки”). У радянській історіографії її потужну наукову роль зазвичай ігнорували, оскільки це суперечило більшовицькій тезі про монастирі як вогнища темноти й обскурантизму. С.А.Копилов уважно проаналізував роль духовної академії в XIX – на початку XX ст. й поставив її в один ряд із провідними університетськими центрами вітчизняної славістики (Київський, Харківський, Новоросійський, Львівський університети). У своїх висновках автор не є голослівним. Він спирається на результати свого ґрунтовного дослідження творчого доробку київських митрополитів Самуїла (Миславського), Євгенія (Болховітінова), св. Іннокентія (Борисова), викладачів і вихованців академії, у тому числі й незаслужено забутих (П.Гулак-Артемовський, І.Боричевський, П.Задерацький, В.Певницький та ін.). Віддає належне історик і розвитку славістики в позауніверситетських центрах (насамперед ідеться про “Руську трійцю” та декабристів).

Але дивно, що автор обмежився лише кількома згадками про Тараса Шевченка. Звичайно, про Великого Кобзаря багато вже написано, у тому числі й з погляду славістики, однак у такому ґрунтовному дослідженні варто було хоча б послатися на праці попередників, які вивчали цю проблему.

У даному розділі дослідник слушно підкреслив роль прогресивної концепції німецького філософа Й.Г.Гердера, який наголошував на розмаїтті людських спільнот і важливості кожної мови та культури, указав на значну її популярність в Україні. С.А.Копилов відзначив, що вже в першій половині XIX ст. було зроблено серйозні кроки на шляху розширення джерельної бази досліджень у галузі славістики, започатковано наукову розробку історії взаємин українців із іншими слов'янськими народами, зроблено важливі відкриття, як, наприклад, висунення Ю.Венеліним (Гуцою) науково обґрунтованого погляду на останніх як на автохтонне населення Європи, а також його теорія про походження болгарського етносу. До числа серйозних проблем, котрі в той час інтенсивно розроблялися вітчизняними славістами, належать насамперед такі, як християнізація слов'ян, роль церкви, особливо православної, у боротьбі за здобуття автокефалії, церковна біографістика, роль уній в історії.

Автор проаналізував доробок українських славістів першої половини XIX ст. й у дослідженні проблеми походження слов'янських народів, відзначив зацікавлення їх етнографією й фольклором, історією болгарських, сербських колоній та поселень на території України. Велику увагу приділено професорові Київського університету, полоністу М.Іванішеву, а також А.Скальковському, що також є й болгаристом.

Найбільш насичені матеріалом третій і четвертий розділи монографії: "Поява нових тенденцій у дослідженні проблематики слов'янської історії (60–90-ті рр. XIX ст.)" та "Надбання й проблеми розвитку історичної славістики у перші десятиріччя XX ст.". У них досліджується "золотий вік" вітчизняної славістики, коли вона разом із російською та польською вийшла на провідні позиції у світі в ділянці дослідження історії південних і західних слов'ян. Вражає сам перелік імен учених, доробок яких вивчається С.А.Копиловим (серед них бачимо В.Антоновича, В.Більбасова, В.Біднова, М.Владимирського-Буданова, О.Воронова, М.Дринова, А.Дудку-Степовича, О.Котляревського, О.Кочубинського, П.Куліша, І.Лашнюкова, Ф.Леонтовича, І.Линниченка, І.Малишевського, М.Попруженка, К.Радченка, Ф.Успенського, Т.Флоринського, Ф.Фортинського, А.Ясинського). Звичайно, досліднику довелося долати значні труднощі, оскільки кожна з цих постатей заслуговує як мінімум кандидатської дисертації. Однак він успішно їх подолав, сконцентрувавши увагу на головних досягненнях згаданих учених і виявивши значення їхнього доробку щодо важливих історичних проблем, характерні особливості в розвитку української славістики (поява нових наукових центрів, наприклад, у Ніжині, шкіл і напрямків, розширення проблематики досліджень, дискусійні питання тощо). Уже те, що згадані постаті розглядаються в річці славістики, дало ключ для розуміння багатьох положень історичної концепції науковців. Осмислення досвіду вітчизняної славістики, яка на той час уже мала цілі школи спеціалістів з історії всіх слов'янських народів і зробила важливий внесок у розв'язання багатьох проблем, має непересічне значення для розуміння загальних тенденцій розвитку української історіографії й відродження її славних традицій. С.А.Копилов слушно вказав також на формування вітчизняної школи історико-юридичних славістичних досліджень, досягнення в ділянці слов'янської урбаністики, культурної та церковної історії. Важливим є спостереження автора щодо актуалізації проблематики вітчизняних славістів, які переконливо спростували тези польських шовіністичних істориків (А.Яблоновського, К.Шайнохи й ін.) про нібито цивілізаторську роль Речі Посполитої в Україні.

Монографія С.А.Копилова має й низку інших позитивних рис, але й сказаного достатньо, щоби дати їй високу оцінку. Додамо, що вона має також значну практичну користь як навчальний посібник при вивченні курсів історії південних та західних слов'ян і відповідної історіографії.

Суттєвих вад у монографії нами не виявлено. Можна вказати хіба що на деякі не зовсім точно розставлені акценти, дрібні недогляди. Так, П.Симоновський і О.Рігельман були сучасниками й мають приблизно однакові заслуги в українській історіографії. Розведення їх по різних періодах та ще й певне перебільшення заслуг останнього навряд чи є вірним. Автору варто було б критичніше поставитися до деяких тенденцій у славістичних дослідженнях вітчизняних учених кінця XIX – початку XX ст., зокрема відзначити явний брак їхньої уваги до розробки хронологічно близької їм проблематики (історії слов'ян XVIII–XIX ст.), певну обмеженість тематики. Є й дрібні неточності. Так, "Обширный синопсис русский" П.Кохановського, невірно названий "Великим синопсисом руським" (с. 30),

прізвище польсько-італійського хроніста А.Гваньїні подається в застарілій транскрипції (Гвагнін) (с. 32, 38 та ін.) тощо. Але все це не впливає суттєво на загальну високу позитивну оцінку монографії С.А.Копилова, яка, на наш погляд, є помітним явищем у розвитку сучасної української славістики.

Мицук Ю.А. (Київ)